

W zwierciadle antyku

KATARZYNA MARCINIAK

Wydział „Artes Liberales”

Uniwersytet Warszawski

kamar@obta.uw.edu.pl

Katarzyna Marciniak jest historykiem literatury, filologiem klasycznym, italianistką, profesorem nadzwyczajnym na Wydziale „Artes Liberales” UW. Uczennica prof. Jerzego Axera; stypendystka m.in. Fundacji Alexandra von Humboldta i Rządu Republiki Włoskiej; laureatka Nagrody Naukowej „Polityki”; członek Akademii Młodych Uczonych PAN.

Czego może nas nauczyć literatura dziecięca, która czerpie z antyku? Dlaczego czytamy powieści o Cyceronie? Dwa projekty badawcze ukazują kulturę antyczną jako klucz do zrozumienia współczesnego świata

Odkąd Prometeusz przyniósł na ziemię iskrę ognia z rydwanu Heliosa, zaczęliśmy kształtować świat na nasz obraz i podobieństwo. Dokonałiśmy postępu, który w ostatnich dekadach zaczął wyprzedzać nie tylko prognozy badaczy, lecz także wizje pisarzy science fiction.

Wciąż jednak na najbardziej podstawowe pytania dotyczące spraw ostatecznych nie znamy odpowiedzi. Wiele spektakularnych odkryć w naszych czasach powoduje przy tym, że pytania te – choć przez swój starożytny rodowód wydają się nie przystawać do nowoczesnej epoki – wybrzmiewają dziś szczególnie głośno, prawdziwie i dramatycznie. Kim jest człowiek? Na czym buduje swoją tożsamość i czy w ogóle jest mu ona dziś jeszcze potrzebna? Jaki sens ma to, co robimy? Jaką miarą mierzyć życie?...

Trudno na te tematy rozmawiać, trudno badać je obiektywnie. Poglądy poszczególnych uczestników dialogu, także uczonych, kształtują się bowiem pod wpływem różnych doświadczeń indywidualnych i zbiorowych. Nie możemy jednak pozwolić sobie na obojętność wobec tych zagadnień. Każda opinia zasługuje na uwagę, bo każda, chcemy tego czy nie, przy odpowiednim zbiegu okoliczności ma potencjał, by kształtować naszą przyszłość.

Wspólne dziedzictwo antyku

Szansą na prowadzenie dialogu, w którym słycać będzie głosy wielu stron, są badania nad recepcją antyku (znane bardziej pod angielską nazwą Reception Studies, gdyż w ostatnich dekadach rozwijały się intensywnie zwłaszcza w kręgach nauki anglosaskiej). Opierają się

one na antyku w rozumieniu doświadczenia kulturowego, które stanowi wspólne dziedzictwo wszędzie tam, gdzie dotarła cywilizacja zakorzeniona w tradycji grecko-rzymskiej. I nawet jeśli to dziedzictwo zostało kiedyś brutalnie narzucone, a następnie odrzucone, ślad kontaktu pozostał. W Reception Studies koncentrujemy się zatem na sposobie interpretacji kultury antycznej w późniejszych epokach. W tym kontekście mniejsze znaczenie ma na przykład to, co „naprawdę” myślał lub pisał Ciceron, a staje się istotne, jak rozumiał go polski szlachcic w XVII wieku, francuski rewolucjonista 9 thermidora czy współcześni nam komentatorzy krytykujący polityków w Indiach, Zimbabwe czy Stanach Zjednoczonych słowami najsłynniejszej Cycerońskiej mowy – „I Katylinarki”. Wystarczy „wygooglować” słynną frazę „Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?” („Jak długo jeszcze, Katylinie, będziesz nadużywał naszej cierpliwości?”), by sprawdzić, jacy politycy zyskali miano „Katyliny naszych czasów”.

Antyk jest zatem zwierciadłem, w którym przeglądają się ludzie od dwóch tysięcy lat, a badacz może porównywać i analizować zmieniające się w tym zwierciadle odbicia, by lepiej rozumieć poglądy oraz zachowania grup i jednostek w różnych sytuacjach dziejowych, epokach czy regionach.

Dziękując za zaproszenie do przedstawienia swojej pracy na łamach magazynu PAN „Academia”, chciałabym opowiedzieć o dwóch projektach, które realizuję na Wydziale „Artes Liberales” UW, wykorzystując fenomen zwierciadła antyku.

Antyk w literaturze dziecięcej

W życiu każdego człowieka jest czas święty. To czas, kiedy kształtują się nasze marzenia, tożsamość i kiedy zdobywamy siłę (nie tylko fizyczną), z której czerpiemy jako dorośli – dzieciństwo. Czas święty nie znaczy, że spokojny, wolny od zła i cierpienia, choć wolny być powinien i najczęściej mimo wszystko jest lub wydaje się taki po latach – to właśnie z okresem dzieciństwa wiążą się najpiękniejsze wspomnienia większości ludzi.

W oswojaniu trudnych i utrwalaniu dobrych doświadczeń pomaga nam literatura dziecięca, której pewien typ występuje w niemal wszystkich literaturach narodowych – to książki dla dzieci i młodzieży inspirowane grecko-rzymskim antykiem – zarówno starożytnymi mitami, jak i historią. Stanowią one atrakcyjny temat badawczy w ramach Reception Studies właśnie z uwagi na antyk jako

Matylda Tracewska

Matylda Tracewska, „Our Mythical Childhood...”, obraz wykonany przez artystkę specjalnie dla projektu badawczego

wspólny punkt odniesienia, ale też ze względu na formacyjną funkcję literatury dziecięcej, która porusza tematy ostateczne i próbuje tłumaczyć świat w najprostszym możliwym, ale nie uproszczonym sposobie.

Znamienne, że ten typ literatury nie stracił wraz z upadkiem idei kanonu, co stanowi pocieszenie i nadzieję dla miłośników kultury antycznej. Mimo że coraz trudniej wywalczyć miejsce dla łaciny w szkole, dzięki literaturze dziecięcej język Cicerona, nawet jeśli w nieco zbarbaryzowanej formie, ma szansę zaciekawić i może dzięki temu przetrwać. Dzieci na przerwach machają dziś różdżkami z ołówków, wołając: *Expecto patronum!* (Oczekuję obrońcy!). To notabene wielka szansa dla filologów – gdyby ktoś napisał (*exhortor!* – zachęcam!) program nauczania dla gimnazjum „Łacina z Harrym Potterem”, mógłby sprawić, że młodzi miłośnicy literatury sami domagaliby się lekcji tego bez wątpienia magicznego języka.

Nie tylko jednak „Harry Potter” J.K. Rowling (1997-2007), tłumaczony zresztą na łacinę i starogrecki przez Petera Needhama i Andrew Wilsona, świadczy o żywej obecności antyku w kulturze XXI wieku. Takich książek jest dużo więcej: na przykład czytelnicy przygód Percy’ego Jacksona (2005-2009) Ricka Riordana pobierają nauki u centaurów, a miłośnicy trylogii „Atramentowe serce” Cornellii Funke (2003-2007) poznają, jak silna jest magia słów Orfeusza.

Projekt: Nasze mityczne dzieciństwo

Badania nad recepcją antyku w literaturze dziecięcej prowadzone są od niedawna i z reguły w kontekście książek anglojęzycznych. Postanowiłam spojrzeć na tę pro-

blematykę z wykorzystaniem perspektyw regionalnych, gdzie region nie ma pejoratywnego znaczenia prowincji, ale stwarza wyjątkową szansę zobaczenia w zwierciadle antyku kluczowych dla naszej cywilizacji przemian, zachodzących w różnych czasach i miejscach na świecie. Tak właśnie powstał projekt „Our Mythical Childhood... Classics and Children’s Literature Between East & West”, na który otrzymałam grant Harvard University Loeb Classical Library Foundation.

Chciałabym podziękować w tym miejscu prof. Krystynie Bartol z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, prof. Markowi O’Connorowi z Boston College i prof. Berndowi Seidenstickerowi z Freie Universität Berlin za rekomendacje projektu oraz prof. Jerzemu Axerowi i prof. Janowi Kieniewiczowi za nieustającą życzliwość dla moich pomysłów.

Projekt koordynuję z dr Elżbietą Olechowską, filologiem klasycznym z doświadczeniem w nowoczesnych (sic!) mediach, a jego sekretarze naukowcy to dwoje doktorantów – Joanna Kłós, laureatka Diamentowego Grantu w I edycji konkursu, i Michał Kucharski, który kończy właśnie interdyscyplinarną rozprawę o związkach między rzymską poezją a polityką. Projekt ma charakter zespołowy i jesteśmy zaszczytni, że zaproszenie do współpracy przyjęli najwybitniejsi badacze recepcji antyku z całego świata, od Stanów Zjednoczonych, przez Europę, Afrykę, po Australię i Nową Zelandię, reprezentujący różne dyscypliny – takie jak filologia klasyczna, neofilologia, archeologia, lingwistyka, filozofia i psychologia. Jednocześnie do zespołu weszli także badacze

Badania nad recepcją antyku

Wikipedia

Vincenzo Foppa, „Młody Ciceron pogrążony w lekturze”, fresk z ok. 1464 roku, Wallace Collection w Londynie

znajdujący się na początku swojej drogi naukowej. W projekcie uczestniczą też studenci, którzy przygotowują prezentacje posterowe oraz katalog utworów literatury polskiej z odniesieniami do antyku. Mam nadzieję, że razem, przekraczając granice podziałów na kraje, dyscypliny i etapy rozwoju naukowego, uda nam się odkryć coś nowego, wzajemnie zaskoczyć i zainspirować przy tematach badawczych o dużej rozpiętości – od szkolnych studiów króla Jana III Sobieskiego, przez recepcję bajek Ezopa w Japonii, po najnowsze zjawiska kulturowe związane z twórczością internetową.

Tworzenie wspólnoty

Jako że w literaturze dziecięcej słowo towarzyszy ilustracja, będziemy starali się spojrzeć na analizowane tematy także przez pryzmat sztuk wizualnych. Wyzwania, jak pomóc badaczom tekstów zrozumieć siłę obrazu, podjął się prof. Zygmunt Januszewski z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, który przygotowuje z uczniami wystawę związaną tematycznie z projektem. Od początku towarzyszy nam też obraz namalowany specjalnie w ramach projektu przez młodą, cenioną i nagradzaną już na świecie artystkę Matyldę Tracewską, w sposób symboliczny ukazujący istotę naszego przedsięwzięcia.

Na zakończenie projektu odbędzie się międzynarodowa konferencja (23-26 maja 2013 roku), nad którą honorowy patronat objęła małżonka prezydenta RP Anna Komorowska. Konferencji będzie towarzyszył program kulturalny (m.in. koncert przygotowany przez uzdolnionych studentów). Ostatniego dnia obrad odbędzie się natomiast dyskusja panelowa na temat roli antyku w książkach dla dzieci i młodzieży. Pragniemy w ten sposób przekroczyć kolejną granicę i zaprosić do rozmowy nie tylko badaczy i studentów, ale też dzieci, rodziców, autorów, tłumaczy, ilustratorów, nauczycieli etc., niezależnie od ich przygotowania humanistycznego – od-

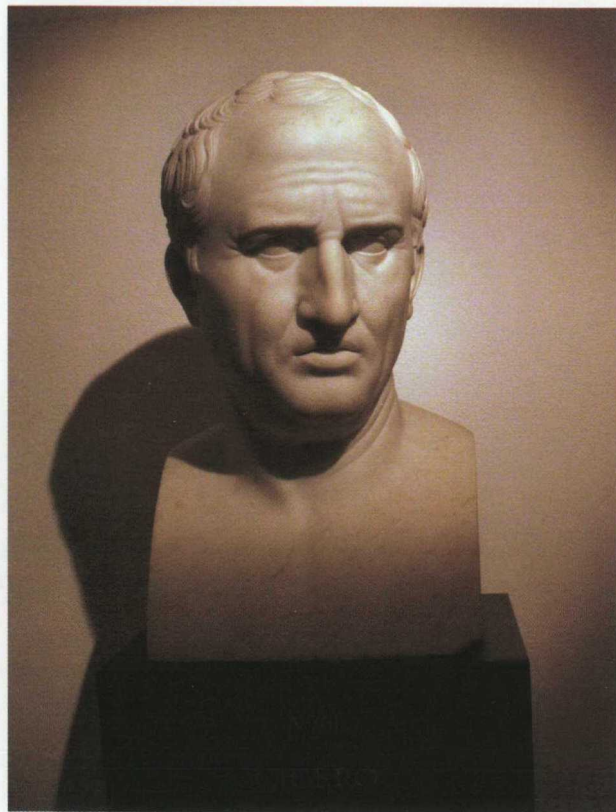
wołując się do „dzieciństwa” Uniwersytetu, gdy słowo *universitas* oznaczało wspólnotę wszystkich, którzy chcą się uczyć.

Kolejnym etapem projektu będzie badanie inicjacji młodych odbiorców kultury przez tę kulturę w dorosłość. Uwzględnimy w tym kontekście literaturę, sztuki wizualne, muzykę oraz tzw. nowe media (np. gry komputerowe), naznaczone tradycją grecko-rzymską, która – jak mogą z przekonaniem stwierdzić już na tym etapie badań – wciąż jest źródłem radości i pomaga porządkować świat, stawiając nowe pokolenia przed zwierciadłem antyku.

Projekt: Ciceron w literaturze współczesnej

Kiedy Herkules Poirot przyznaje pod koniec swojej kariery detektywistycznej, że nigdy nie czytał klasyków, a bardzo dobrze sobie radził, oburzony doktor Burton woła: „Nie chodzi o to, żeby sobie radzić!”. I dodaje, że w życiu człowieka istotne jest nie, jak pracuje, ale w jaki sposób spędza czas wolny. Rozmowa bohaterów Agathy Christie stała się mottem książki, którą przygotowuję w ramach projektu „Romanse z Ciceronem. Recepcja Cicerona i jej transformacje w powieściach historycznych XX/XXI wieku”.

Projekt wyrasta z moich badań nad współczesną recepcją idei rzymskiej republiki, rozpoczętych ze wspar-

Wikipedia

Bertel Thorvaldsen, „Marcus Tullius Cicero”, kopia rzymskiego oryginału, 1799-1800 r., Muzeum Thorvaldsena w Kopenhadze

Dawid Widzyk, „Kruk i lis” (fragment), ilustracja wykonana w pracowni prof. Zygmunta Januszewskiego, Akademia Sztuk Pięknych, Warszawa

ciem Fundacji Alexandra von Humboldta. Realizuję go w Berlinie dzięki programowi Mobilność Plus MNiSW (2012-2014) i zaproszeniu prof. Ulricha Schmitzera z Collaborative Research Centre 644. Transformations of Antiquity, które tworzą trzy ośrodki edukacyjno-badawcze: Humboldt-Universität zu Berlin, Freie Universität Berlin i Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte.

Analizuję powieści i nowele powstałe po 1945 roku, w których występuje Cynceron: m.in. książki dla dzieci, kryminały, romanse i powieści feminizujące (sic!), a także amatorską twórczość internetową – zarówno teksty o wysublimowanych walorach artystycznych, jak i literaturę popularną – to, co odbiorcy kultury czytają bez przymusu i w czasie wolnym. Badam interakcję między literacką kreacją portretu Cyncerona a kontekstem społeczno-politycznym właściwym dla konkretnego pisarza i jego (różnych) publiczności. Cynceron to bowiem jeden z najważniejszych bohaterów cywilizacji zakorzenionej w antyku – ważny także obecnie, o czym świadczy już sama liczba powieści, w których się pojawia (dotychczas zgromadziłam ich ponad sto).

Należy przy tym podkreślić, że Cynceron od antyku zajmuje szczególne miejsce w dyskursie na temat istoty wolności republikańskich, który toczy się także dzisiaj, w kontekście przemian społeczeństw obywatelskich i prób wprowadzania właściwych im struktur w regionach o innych tradycjach. Stosunek do Cyncerona odzwierciedla wizję świata i przekonania uczestników tego dyskursu – na przykład w „Idach marcowych” (1948) Thorntona Wildera pobrzmiewają echa rozliczeń z faszyzmem, Jacek Bocheński w „Trylogii rzymskiej” (1961–2009) nawiązuje do dziejów PRL i kondycji intelektualistów po transformacji, natomiast Robert Harris w trylogii o Cynceronie („Imperium”

2006, „Lustrum” 2009, tom trzeci w przygotowaniu) odnosi się do koncepcji politycznej Pax Americana.

Zaglądamy w Cyncerońskie zwierciadło, mamy szansę zobaczyć aspekty współczesnej nam rzeczywistości z dystansu, który umożliwia refleksję nad tym, w jak różny sposób widzą tę rzeczywistość poszczególni twórcy i odbiorcy kultury.

Perspektywy

Przedstawiam tu projekty raczej stawiają kolejne pytania, niż dają gotowe odpowiedzi, ale to właśnie aspekt humanistyki bliski być może także badaczom zajmującym się naukami ścisłymi. Dzięki rozmowie na płaszczyźnie wspólnego nam dziedzictwa antyku spotykamy się w miejscu, skąd, zamiast oceniać, staramy się dostrzec

Piotr Bednarczyk, „Kruk i lis” (fragment), ilustracja wykonana w pracowni prof. Zygmunta Januszewskiego, Akademia Sztuk Pięknych, Warszawa

i zrozumieć różnorodność otaczającej nas rzeczywistości, która nie zawsze da się łatwo zmierzyć i opisać, choć trzeba próbować, i która nie jest czarno-biała. Okazuje się nawet, jeśli doczyścić zwierciadło recepcji, że świat jest – lub przynajmniej bywa – zaskakująco wielobarwny, jak na rysunkach z dzieciństwa. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

Kumaniecki K. (1959). *Cynceron i jego współcześni*. Warszawa: Czytelnik.
Zieliński T. (1929). *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*. Leipzig–Berlin: Teubner.

Informacje na temat projektu *Our Mythical Childhood...*: <http://www.kamar.domeczek.pl/OMC%20www/Our%20Mythical%20Childhood.html>.